

УДК 349.6:342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.19>

ЩОДО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

Власов О.В.,*здобувач ступеня «Доктор філософії»,**Донецький національний університет імені Василя Стуса**ORCID: 0009-0004-2433-7852*

Власов О.В. Щодо змісту поняття права на безпечне довкілля.

Стаття присвячена комплексному дослідженню трансформації змісту права людини на безпечне довкілля в умовах нових глобальних викликів та збройної агресії проти України. Автор обґрунтовує, що традиційне розуміння цього права, сформоване переважно в мирний період і зосереджене на національних механізмах охорони довкілля, вже не відповідає сучасним реаліям. Ескалація кліматичних змін, деградація екосистем, стрімка втрата біорізноманіття, а також масштабні екологічні наслідки бойових дій актуалізують потребу у перегляді як концептуальних засад, так і інструментів гарантування екологічних прав людини. У цьому контексті підкреслюється необхідність переходу від вузького природоохоронного підходу до ширшої, інтегративної парадигми, яка поєднує безпековий, гуманітарний та міжнародно-правовий виміри.

У статті проаналізовано еволюцію правового регулювання екологічної сфери в Україні – від радянських норм, що переважно встановлювали обов'язки щодо охорони природи, до конституційного закріплення права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Особливу увагу приділено проблемам термінології: доводиться необхідність чіткого розмежування понять «довкілля» та «екологія», усунення усталеної плутанини між ними та впровадження коректних похідних термінів у науковий обіг.

На основі критичного аналізу сучасних доктринальних підходів запропоновано оновлене авторське визначення права на безпечне довкілля. Воно охоплює як класичні елементи – доступ до екологічної інформації, участь у процесах прийняття рішень та доступ до правосуддя, – так і нові складові, що зумовлені воєнними та глобальними екологічними загрозами. Серед них виокремлено право на захист від екоциду, право на достовірну інформацію про екологічні наслідки війни та право на ефективну екологічну реабілітацію постраждалих територій. Також наголошується на важливості міжнародного виміру цього права, потребі адаптації чинних міжнародно-правових інструментів та розробленні нових механізмів, здатних забезпечити реальний захист екологічних прав людини в умовах збройних конфліктів і глобальних екологічних криз.

Ключові слова: право на безпечне довкілля, екологічна безпека, збройний конфлікт, екоцид, доступ до інформації, міжнародно-правовий захист.

Vlasov O.V. On the content of the concept of the right to a safe environment.

The article is devoted to a comprehensive study of the transformation of the content of the human right to a safe environment in the context of new global challenges and armed aggression against Ukraine. The author argues that the traditional understanding of this right, formed mainly during the peaceful period and focused on national mechanisms for Environmental Protection, no longer corresponds to modern realities. The escalation of climate change, ecosystem degradation, rapid loss of biodiversity, as well as the large-scale environmental consequences of military operations actualize the need to review both the conceptual framework and tools for guaranteeing environmental human rights. In this context, the need to move from a narrow environmental approach to a broader, integrative paradigm that combines security, humanitarian and international legal dimensions is emphasized.

The article analyzes the evolution of legal regulation of the environmental sphere in Ukraine – from Soviet norms, which mainly established duties for nature protection, to the constitutional consolidation of the right of everyone to a safe environment for life and health. Special attention is paid to the problems of terminology: it is necessary to clearly distinguish between the concepts of «Environment» and «ecology», eliminate the established confusion between them and introduce correct derived terms into scientific circulation.

Based on a critical analysis of modern doctrinal approaches, an updated copyright definition of the right to a safe environment is proposed. It encompasses both classic elements—access to environmental information, participation in decision – making processes and access to justice—and new components caused by military and global environmental threats. Among them, the right to protection from ecocide, the right to reliable information about the environmental consequences of war and the right to effective

environmental rehabilitation of affected territories are highlighted. It also emphasizes the importance of the international dimension of this right, the need to adapt existing international legal instruments and the development of new mechanisms that can provide real protection of environmental human rights in the context of armed conflicts and global environmental crises.

Key words: right to a safe environment, environmental security, armed conflict, ecocide, access to information, international legal protection.

Постановка проблеми. У сучасній правовій доктрині право на безпечне довкілля, яке закріплене у ст. 50 Конституції України [1] традиційно розглядається як соціальне право, що гарантує кожному можливість проживати в довкіллі, безпечному для життя та здоров'я. Однак глобальні екологічні виклики на кшталт зміни клімату, втрати біорізноманіття та забруднення навколишнього природного середовища, а також безпрецедентна екологічна шкода, заподіяна збройною агресією РФ проти України демонструють недостатність традиційного трактування цього права.

Сучасні загрози, пов'язані з руйнуванням інфраструктури, забрудненням територій, знищенням екосистем та мінним забрудненням створюють тривалі ризики для життя та здоров'я людей, а відтак вимагає переосмислення змісту та структури суб'єктивного права людини на безпечне довкілля. Водночас спостерігається суттєвий розрив між нормативним закріпленням цього права та реальними механізмами його захисту в умовах воєнного стану. Класичне розуміння права на безпечне довкілля як гарантії від шкоди, заподіяної господарською діяльністю у мирний час виявляється неефективним для протидії новим формам екологічних загроз, пов'язаних із збройними конфліктами.

Окремої уваги заслуговує питання співвідношення національних та міжнародних аспектів захисту права на безпечне довкілля. Міжнародно-правові механізми, приміром Орхуська конвенція [2], потребують адаптації до умов збройних конфліктів задля ефективного захисту екологічних прав. Значні дискусії в доктрині викликає питання щодо структури права на безпечне довкілля. Ю.С. Шемшученко наголошував на його комплексному характері, що включає як матеріальні, так і процедурні елементи, однак сучасні умови вказують на необхідність розширення його змісту шляхом включення права на екологічну безпеку.

Мета дослідження: визначення змісту поняття «право на безпечне довкілля» у сучасних реаліях.

Стан опрацювання проблематики. Існуючі наукові підходи не повною мірою враховують його комплексний характер, що поєднує індивідуальні та колективні елементи, превентивні та компенсаційні механізми, а також національні та міжнародні аспекти захисту. Зміст поняття права на безпечне для життя і здоров'я довкілля досліджували Г.В. Анісімова, В.І. Андрейцев, Н.В. Барбашова, Н.Б. Болотіна, А.П. Гетьман С.Г. Грицкевич, С.Л. Лисенков, В.В. Кравченко, Н.В. Кобецька, В.В. Костицький, П.М. Рабінович, О.М. Хіміч, Ю.С. Шемшученко та інші.

Виклад основного матеріалу. Сутність і призначення права на безпечне довкілля розкриваються шляхом його наукової дефініції, що виступає фундаментальним інструментом для глибинного правового аналізу.

Окрему проблему становить термінологічна багатоманітність у сфері екологічно-правового регулювання, зокрема вживання термінів «довкілля» та похідного прикметника «довкільний». Лексема «довкілля», будучи лексикографічно зафіксованою щонайменше з середини ХХ століття, з 1990-х років ХХ ст. функціонує як адекватний відповідник міжнародному поняттю «environment» (з англ. – навколишнє середовище). Термін переважає синонімічне словосполучення «навколишнє середовище» завдяки більшій стислості та зручності для словотворення, що пояснює його утвердження в законодавстві та офіційному діловодстві.

Слово «довкілля» не є новотвором, воно давно функціонує в українській мові й зафіксоване в словниках щонайпізніше 1943р. [3, с. 141]. Саме цей термін є логічним відповідником англійського «environmental», тоді як повсюдне використання прикметника «екологічний» у цьому контексті є семантично некоректним, оскільки воно відноситься до галузі науки екології, а не до об'єктів та явищ навколишнього середовища.

Ця термінологічна плутанина безпосередньо впливає на формування понятійного апарату екологічного права. Вихідним пунктом для подолання цих суперечностей має стати чітке розмежування понять «довкілля» як системи взаємопов'язаних природних та антропогенних об'єктів і «екологія» як науки про взаємовідносини живих організмів з навколишнім середовищем [4, с. 310]. Відповідно похідні від цих понять мають застосовуватися контекстуально: «екологічний» – щодо наукової сфери, «довкільний» – щодо об'єктів, явищ та політики.

Прогресивні тенденції в українському законодавстві підтверджують життєздатність такого підходу, що ілюструється еволюцією термінології від «екологічних злочинів» до «злочинів проти до-

вкілля» у кримінальному законодавстві. У контексті назви галузі права термін «довкільне право» визначається як оптимальний, оскільки точно відображає предмет регулювання – суспільні відносини у сфері взаємодії з довкіллям, а не лише у сфері екологічної науки.

Крім того, спостерігається необґрунтоване семантичне звуження поняття «охорона довкілля», яке часто використовується як універсальний термін для позначення всієї сукупності еколого-правових відносин. Водночас охорона є лише одним із напрямів діяльності у цій сфері, поряд з раціональним використанням природних ресурсів, відтворенням екосистем та забезпеченням екологічних прав. Для позначення ширшого кола питань доречнішими є терміни «довкільні проблеми» або «питання у галузі довкілля».

Згідно із ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» терміни «довкілля» та «навколишнє природне середовище» як тотожні категорії можуть розглядатися у випадках, коли навколишнє природне середовище виступає як сукупність природних та природно-соціальних умов і процесів та ідентифікується з довкіллям [5].

Таким чином, поняття довкілля має багатоаспектну природу, інтегруючи як природні об'єкти, так і соціокультурні детермінанти, що визначають умови існування індивіда та обумовлюють його фізичний і психічний стан. Український законодавець, на відміну від зарубіжних аналогів, що використовують категорію «сприятливого навколишнього середовища», запровадив дефініцію «право на безпечне для життя і здоров'я довкілля».

Згідно з позицією академіка Ю.С. Шемшученка, поняття «безпечне» та «сприятливе» є тотожними за своїм змістом. Саме він, беручи до уваги принцип I Стокгольмської декларації 1972 року, запропонував теоретичну конструкцію «права на сприятливе навколишнє середовище» [6, с. 10].

Проведений аналіз нормативно-правової бази розвитку екологічного законодавства в республіках колишнього СРСР дозволяє стверджувати, що зародки екологічної політики були частково присутні вже в Конституції СРСР 1936 року. Однак ст. 135 Основного Закону обмежувалася закріпленням обов'язку громадян берегти природу, не передбачаючи екологічних прав людини.

Значним поступом у розвитку екологічного права стало прийняття в 60-х роках ХХ ст. комплексних законів про охорону природи. Зокрема, Закон УРСР «Про охорону природи» від 30 червня 1960 р. [7] встановив широке коло об'єктів, що підлягають охороні, включно з землею, надрами, водами, лісами, атмосферним повітрям та тваринним світом. Подальшим прогресом стало закріплення у ст. 40 Конституції УРСР 1978 р. права громадян на сприятливе природне середовище, що означало визнання цього права на конституційному рівні, хоча пряме формулювання права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в законодавстві УРСР відсутнє [8].

Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. закріпила обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки громадян, збереження генофонду нації та її молодого покоління. Цим актом вперше на конституційно-установчому рівні було проголошено право громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище. Декларація також встановила повновладдя українського народу, який має виняткове право на володіння, користування та розпорядження національним багатством, що включає землю, надра, воду та інші природні ресурси. Зазначені положення, сконцентровані у спеціальному розділі «Екологічна безпека», стали правовим підґрунтям для формування національної екологічної політики [9].

Таким чином, формування інституту екологічних прав в Україні пройшло еволюційний шлях від закріплення обов'язків громадян до визнання комплексного права людини на безпечне довкілля, що знайшло своє відображення в ключових законодавчих актах періоду становлення державності.

У доктрині конституційного права спостерігаються різні підходи до визначення права на безпечне довкілля. Зокрема, П. Рабінович визначає це право як можливості людини, необхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних, матеріальних потреб [10, с. 10]. С. Грицкевич розглядає його як закріплену нормами Конституції якісно нову, самостійну групу можливостей, спрямовану на задоволення екологічних потреб та інтересів [11, с. 57].

В. Корольова обґрунтовує позицію полісемічного підходу до розуміння категорії «довкілля». Дослідницею висловлено аргументи на користь розуміння довкілля складним поняттям, що включає у свій зміст як об'єкти природного середовища, так і інші соціальні фактори, які визначають умови життєдіяльності людини і впливають на її фізичний та психічний стан [12, с. 39].

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля розглядається в юридичній науці в об'єктивному та суб'єктивному аспектах. Об'єктивний аспект права виступає як сукупність правових норм, що опосередковують, регулюють та охороняють суспільні відносини, пов'язані з реалізацією цього права. Суб'єктивний аспект являє собою юридично гарантовану можливість окремої людини користуватися довкіллям, яке відповідає критеріям екологічної безпеки, з метою задоволення власних життєво важливих потреб.

Об'єктом даного права виступає довкілля в цілому, розглянуте як комплексна система природних, природно-антропогенних та інших чинників, що безпосередньо впливають на фізичний і психічний стан людини та детермінують умови її життєдіяльності. Суб'єктом права визнається будь-яка фізична особа без обмежень за ознаками віку, статі, громадянства чи національної приналежності, що знаходить своє підтвердження в конституційній формулі «кожен має право».

Зміст права на безпечне довкілля розкривається через систему конкретних правомочностей, серед яких у цивільному та конституційному законодавстві України виокремлюються, зокрема, право на отримання достовірної інформації про стан навколишнього середовища та якість продуктів, право на безпечні умови праці і проживання, а також право на відшкодування заподіяної шкоди внаслідок порушення екологічних норм.

Сучасний етап розвитку права на безпечне довкілля відзначається необхідністю глибокого переосмислення традиційних підходів до поняття цього права у світлі двох ключових факторів: масштабної збройної агресії росії проти України та поглиблення глобальної екологічної кризи. Ці явища виступають як каталізatori, що вимагають трансформації доктринального розуміння цього права з пасивної гарантії на активний, динамічний інструмент захисту.

Збройна агресія росії проти України продемонструвала абсолютно новий вимір екологічних загроз, які не вкладаються в мирну парадигму господарської діяльності. Руйнування дамб, забруднення ґрунтів і водних ресурсів внаслідок бойових дій, підпали лісів, мінне забруднення великих територій – все це створює довгострокові, інколи незворотні наслідки для довкілля, безпосередньо впливаючи на право мільйонів людей на безпечне існування. У цих умовах класичне трактування права на безпечне довкілля виявляється недостатнім, оскільки воно не враховує джерела загроз, пов'язаних із збройними конфліктами, та не містить адекватних механізмів відшкодування екологічної шкоди воєнного часу. Виникає нагальна потреба інтегрувати до його змісту концепцію екологічної безпеки в умовах збройного конфлікту, що включає право на захист від екоциду, право на доступну та правдиву інформацію про екологічні наслідки війни та право на ефективні механізми реабілітації довкілля.

Одночасно глобальна екологічна криза, що проявляється у кліматичних змінах, масовому зникненні біорізноманіття та трансграничному забрудненні підкреслює колективну природу права на безпечне довкілля. Це право більше не може розглядатися виключно в національних рамках. Воно набуває яскраво вираженого міжнародного виміру, де обов'язки держави щодо його забезпечення поширюються на участь у міжнародних екологічних ініціативах, дотримання глобальних стандартів та вжиття заходів для запобігання трансграничної шкоди.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок щодо нагальної необхідності переосмислення змісту права на безпечне довкілля відповідно до сучасних викликів. Воно вже не може розглядатися лише як гарантія захисту від шкоди, заподіяної господарською діяльністю в мирний час. Масштабна збройна агресія та глобальна екологічна криза вимагають трансформації цього права з пасивної конституційної гарантії на активний, динамічний інструмент захисту, що включає нові загрози. Урахування воєнного контексту, зокрема ризиків екоциду, мінного забруднення та довгострокового руйнування екосистем, а також колективного міжнародного виміру боротьби з кліматичними змінами, стає запорукою його ефективності.

Таким чином, право на безпечне довкілля слід визначати як закріплену в Конституції України та гарантовану державою можливість кожної людини на безпечне для життя та здоров'я довкілля, яке включає захист від воєнних та глобальних екологічних загроз і реалізується через інформаційні, процедурні та відновлювальні механізми на національному та міжнародному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.11.2025).
2. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): Конвенція ООН від 25.06.1998: із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 17.11.2025).
3. Кузеля З., Рудницький Я. Українсько-німецький словник. Ляйпціг: Отто Гаррасовіц, 1943. 1494 с.
4. Словник-довідник з екології / За ред. К.М. Ситник. Київ.: Наукова думка, 1994. 666 с.
5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 17.11.2025).

6. Шемшученко Ю.С. Правові проблеми екології. К.: Наукова думка, 1989. 231 с.
7. Закон про охорону природи Української РСР 1960 р. URL: <https://cyclop.com.ua/content/view/1081/58/1/20/> (дата звернення: 18.11.2025).
8. Конституція (Основний Закон) України : від 20.04.1978 № 888-IX: станом на 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text> (дата звернення: 18.11.2025).
9. Декларація про державний суверенітет України: Декларація Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки від 16.07.1990 № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 18.11.2025).
10. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навч. посібник. Київ: Атіка, 2004. 464 с.
11. Грицкевич С. Екологічні права в системі конституційних прав людини і громадянина. *Право України*. 2001. № 8. С. 54–57.
12. Koroleva V.V. The right to an environment safe for life and health in the system of personal non-property rights of an individual. *Legal Bulletin*. 2022. Vol. 64, no. 3. P. 37–41. URL: <https://doi.org/10.31732/2708-339x-2022-03-37-41> (date of access: 19.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026

© Власов О.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0